

Danmark

EN KOLONIMAGT

Redaktion Mikkel Venborg Pedersen

BOGEN UDGIVES MED STØTTE FRA

Augustinus Fonden

A.P. Møller og Hustru Chastine McKinney-Møllers Fond til almene Formaal

GADS FORLAG

Danmark og kolonierne

DANMARK

En kolonimagt

© 2017 Forfatterne og Gads Forlag A/S

1. udgave, 1. oplag

Fagredaktion: Mikkel Venborg Pedersen

Forlagsredaktion: Grethe Jensen

Projektledelse: Henrik Sebro

Omslag og grafisk tilrettelæggelse: Le Bureau

Sat med: Periodico og Chrono

Repro: Narayana Press

Tryk og inddbinding: GPS Group

Printed in Bosnia-Herzegovina

ISBN: 978-87-12-04954-8

ISBN: 978-87-12-04953-1

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner, der har indgået aftale med COPY-DAN, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer. Det er tilladt at citere med kildeangivelse i anmeldelser.

Forsidebillede: Lille Marie på Nekys arm. Maleri af N. P. Holbech, 1838. Nationalmuseet.

www.gad.dk



KOLONI, KOLONIALISME, IMPERIALISME OG POSTKOLONIALISME

Koloni kommer af latin *colonia*, afledt af verbet *colere*: at dyrke. Betegnelsen blev oprindeligt brugt om et fremmed landområde, der blev opdyrket af tilkomne bosættere, og om indbyggerne i et sådant landområde under ét. Betydningen er siden blevet udvidet og overført til at betyde en gruppe af individer af samme art, der lever tæt sammen til fælles bedste. I denne betydning anvendes det såvel i dyrenes verden, f.eks. oldenborrekoloni, som i menneskenes verden, f.eks. kunstnerkoloni, ligesom det kan bruges om et mindretal i et fremmed område og dette mindretals fællesskab og sammenhold, f.eks. den danske koloni i London. I dette værk forstas koloni med udgangspunkt i Den Store Danske Encyklopædi, der bestemmer 'koloni' som et "flertydig begreb, som dækker bosættelser eller etablering af handelsstationer uden for en stats grænser (...) Hvis en bosættelse kommer ind under moderstatens jurisdiktion på lige fod med statens øvrige dele, vil der i reglen ikke længere formelt set være tale om en koloni".

Ofte forbindes begrebet koloni med et område, der ligger i betydelig afstand fra moderlandet. Men det er ikke altid tilfældet. Man taler eksempelvis om den russiske kolonisering af Sibirien og den nordamerikanske kolonisering af de uopdyrkede områder mod vest. Lige-

ledes forbindes koloni ofte med et område, hvor der lever en etnisk anderledes 'indfødt' befolningsgruppe, som efter kolonisering underlægges et fremmedherredømme. Heller ikke dette er altid tilfældet. Set med europæiske øjne var de 13 nordamerikanske kolonier i 1600-tallet og 1700-tallet kun beboet af tilkomne bosættere, der således var kolonister snarere end koloniserende eller koloniserede. Der findes med andre ord ikke nogen entydig definition af en koloni. Om man betragter Grønland, Færøerne og tidligere Island som danske kolonier, er derfor et definitionsspørgsmål.

I en historisk sammenhæng kan det være nyttigt med den tyske historiker Jürgen Osterhammel at skelne mellem tre typer af kolonier: 1) maritime enklaver, 2) bosættelseskolonier og 3) udnyttelseskolonier. Maritime enklaver anlægges typisk af militær-strategiske grunde eller som baser for handelsaktiviteter i fjernliggende områder. De har begrænset udstrækning, og territoriel ekspansion er ikke et selvstændigt mål. Kendte historiske eksempler er Malacca og Singapore i Sydostasien. Bosættelseskolonier anlægges med henblik på, at moderlandets indbyggere kan bosætte sig og opdyrke jorden i 'mennesketomme' områder – i reglen områder, hvorfra den oprindelige befolkning er fordrevet

eller udryddet. Her er de mest oplagte eksempler Nordamerika, Australien og New Zealand. Udnyttelseskolonier anlægges typisk i områder med en talrig befolkning og organiseres på en måde, så områdets naturressourcer og arbejdskraft tjener kolonimagtens interesser. Indien under det britiske herredømme i 1800-tallet er det klassiske eksempel herpå.

Forsøger man at klassificere de danske kolonier efter ovenstående opdeling, viser det sig dog snart, at typerne stort set aldrig forekommer i ren form. Den plantageøkonomi, der udviklede sig på de vestindiske øer, rummede elementer fra bosættelseskolonien, men må først og fremmest betegnes som en udnyttelseskoloni, hvortil arbejdskraften mætte importeres indtil begyndelsen af 1800-tallet. Kolonierne på det indiske subkontinent var maritime enklaver, der blev anlagt med henblik på handel, og kun i begrænset omfang blev de lokale ressourcer indrettet efter kolonimagtens økonomiske interesser. Handelsforterne i Vestafrika kan indtil slutningen af 1700-tallet også anses som maritime enklaver uden omgivende territorium. Heretter prøvede man uden held at udvide og om danne dem til udnyttelseskolonier.

Grønland er et interessant grænsetilfælde. På den ene side kan man sige, at de dansk-norske kolonisatorer egentlig blot handlede med de varer, der allerede blev fremstillet i området, og at de enkelte 'kolonier' i landet kan betragtes som meget små maritime enklaver. På den anden side kunne man gennem Den Kongelige Grønlandske Handel efterhånden presse grønlænderne til at frembringe netop de varer, som kolonimagtens ønskede at aftage, et typisk træk ved en udnyttelseskoloni. Egentlige bosættelseskolonier fandtes ikke inden for det dansk-norske monarki, medmindre man betragter Færøerne, Island og eventuelt nordboernes Grønland som

kolonier, hvor bosættelsen dog i al væsentlighed fandt sted i den tidlige middelalder.

Kolonialisme og imperialisme

Kolonialisme kan umiddelbart bestemmes som erhvervelse og opretholdelse af kolonier. Selv om kolonier kendes tilbage fra oldtiden, anvendes begrebet primært om europæernes etablering og forvaltning af territorier i andre verdensdele fra de store opdagelser omkring 1500 til af koloniseringen efter Anden Verdenskrig. Det er også blevet hævdet, at kolonialisme – i modsætning til kolonier i bred forstand – forudsætter en asymmetrisk relation til befolkningsgrupper, der opfattes som etnisk og kulturelt 'forskellige' fra kolonisatorerne og derfor ikke behandles på samme måde; dvs. at kolonialisme forudsætter et fremmedherredømme.

I forlængelse af ovenstående forsøg på at indkredse, hvad begrebet koloni kan dække over, følger, at kolonialisme kan tage sig meget forskellig ud, alt efter om der er tale om maritime enklaver, bosættelseskolonier eller udnyttelseskolonier. Den forskelsbehandling af de koloniserede, der ofte er forbundet med begrebet kolonialisme, kan variere fra manglende politiske rettigheder i forhold til moderlandets befolkning over forskellige former for økonomisk tvang til den mest brutale undertrykkelse af slavegjorte befolkninger. Men den kan også komme til udtryk som et forsøg på at værne om såkaldt 'primitive' folks kultur.

Kolonialisme forveksles let med 'imperialisme', som er lige så svært at bestemme entydigt som kolonialisme. Man har kendt til imperier siden oldtiden, og Danmark kan med udbytte betragtes som centrum i et mindre – primært nordeuropæisk – imperium frem til i al fald 1814. Betegnelsen imperialisme benyttes imidlertid oftest om perioden mellem ca. 1870 og 1914, hvor

europeiske kolonimagter – først og fremmest Storbritannien og Frankrig – med koloniseringen af primært Afrika kom til at kontrollere og dominere en meget stor del af verden. I den udlegning er imperialismen et økonomisk og ideologisk system, der ikke nødvendigvis forudsætter etableringen af egentlige kolonier. I denne periode var hverken Latinamerika eller Kina formelt set kolonier, men alligevel en del af en verdensomspændende imperialisme. Ud over – ikke altid realiserede – forventninger om økonomisk gevinst havde imperialismen også et markant ideologisk udtryk i form af en følelse af kulturel og racemæssig overlegenhed. Den forskelstænkning, som forbindes med kolonialismen, spidsformuleredes i imperialismens kulminationsperiode ca. 1870-1914 i forestillingerne om 'den hvide mands byrde' og 'den civilisatoriske mission'.

Imperialisme synes at være et mindre relevant begreb for Danmark end kolonialisme. Man afhændede besiddelserne i Asien og Vestafrika i henholdsvis 1845 og 1850 ud fra rent økonomiske motiver – Nicobarerne opgav man frivilligt i 1868 – ligesom tanken om at sælge De Dansk-vestindiske Øer gjorde sig gældende fra 1860'erne. Det udelukker dog ikke, at man kan finde imperialistiske træk i den danske kolonialisme fra 1800-tallets anden halvdel; især i form af ideologiske forestillinger om såvel racemæssig overlegenhed som om en faderlig pligt til at beskytte og opdrage frigjorte slaver og grønlandske fangere. Også i Danmark mente man, at man bar på den hvide mands byrde.

Postkolonialisme

Postkolonialisme er et mindst lige så flertydigt begreb som kolonialisme og imperialisme, men kan bestemmes som en række kritiske måder at forstå verden på, som tager udgangspunkt i ko-

lonialismen og de skygger, den kaster ind over nutiden. Man kan endvidere sige, at postkolonialismen rummer to elementer: et fortidsrettet og et samtidsrettet.

Det fortidsrettede element er en kritik af den måde, historien om kolonierne og om koloniseringen er blevet skrevet på. Den kritiseres for at forstå det historiske forløb gennem simple modsætningsforhold mellem statiske, traditionelle folk og dynamiske, moderne kolonisatører. Den kritiseres i særdeleshed for at forstå ikke-vestlige folkeslag gennem en række negative, generaliserende stereotyper som 'primitive', 'spirituelle' eller 'feminine'. Modsat blev de vestlige kolonisatører forstået og beskrevet som 'civiliserede', 'rationelle' og 'maskuline'.

Mange anser den palæstinensiske litteraturkritiker Edward Saids bog *Orientalism* fra 1978 som postkolonialismens grundlæggende værk. Heri analyseres og kritiseres Vestens forestillinger om 'Orienten' for at være en 'hegemonisk diskurs', som var med til at gøre koloniherredømmet muligt. Det særlige ved Saids kritik af de vestlige forestillinger om 'de andre' var, at han ikke blot kritiserede populære forestillinger om ikke-vestlige folkeslags primitivitet og tilbagetænkedom, men især gik til angreb på tidens videnskabelige viden for at være en konstruktion, der hvilede på de samme grundlæggende stereotype forestillinger. På den måde fordrer postkolonialismen, at kolonialismens historie bliver genbetragtet og skrevet om, så de koloniale relationer fremstår tvetydige og komplekse, så kolonisatøren ikke altid ses som værende i fuld kontrol, og så de koloniserede ikke blot fremstår som passive ofre for kolonialismen, men som aktive aktører, der er med til at skabe historie.

Det samtidsrettede aspekt af postkolonialismen består i, at den retter opmærksomheden mod, at koloniale forestillinger og magtforhold

ikke forsvandt med afkolonialiseringen som dug for solen. Selv om 'post' betyder 'efter', skal post-kolonialisme altså ikke forstås som et udsagn om, at kolonialismen er et overstået kapitel i historien; den skal forstås som en insisteren på, at vi fortsat lever med eftervirkningerne af kolonialismen. I den forstand handler postkolonialismen om de mæder, man husker – og ikke mindst glemmer eller fortrænger – den koloniale del af vores fortid på. Den handler om, hvordan man forstår og beskriver tidligere koloniserede folk. Et postkolonialt blik på Danmarks historie erkender fortiden som kolonimagt, at denne fortid rummer en stor variation af kulturmøder og magtrelationer, og ikke mindst, at den nødvendigvis er en kampplads, hvor fortiden er omstridt og levende.

Postkolonialismen er blevet kritiseret for at overdrive kolonialismens betydning og gøre den til det eneste og afgørende prisme for at forstå den historiske udvikling. Den er blevet kritiseret for at være teoretisk abstrakt og vanskeligt tilgængelig. Og man har også fremhævet, at den primært bedrives af elitære intellektuelle fra tidligere kolonier, som nu befinner sig på de mest prestigefyldte universiteter i Vesten og derfor ikke kan hævde at tale på tidligere koloniserede folks vegne. Dens grundlæggende påstande om, at kolonihistorien bør omskrives i en form, der er mere kompleks og lever bedre plads til de koloniserede, samt at kolonialismen trækker væsentlige og uomgængelige træde op til nutiden, er imidlertid bredt accepterede.

Kongens riger og lande

FORRIGE OPSLAG.
Linjeskibet INDFØS-
RETTEN ledsager to
af Asiatiske Kompagnis
Kinafarere. Efter den
spæde start med Dan-
mark-Norges erhvervel-
se af Tranquebar i 1620
blev riget efterhånden
aktivt på verdensha-
vene, og ikke mindst i
krigstider blomstrede
den neutrale danske
handel.

Akvarel af T. E. Lønning,
1781. M/S Museet for
Søfart.

I filmen *En kongelig affære*, der handler om den mentalt syge Christian VII, dronning Caroline Mathilde og kongens livlæge og dronningens elsker, Johann Friedrich Struensee, er den scene, hvor Struensee i skuespilleren Mads Mikkelsens skikkelse første gang dukker op på lærredet, henlagt til et fattighospital i Altona. Og i filmteksten bliver Altona beskrevet som en "dansk koloni i Tyskland". Altona hørte ganske rigtigt under den danske konge, og det lå i Holsten, som var et hertugdømme med den danske konge som hertug, men derudover en del af Det Hellige Romerske Rige af Tysk Nation, i daglig tale kaldet Det Tysk-romerske Rige.

Men nogen dansk koloni var Altona så vist ikke. Lad det være sagt straks: Holstens statsretlige forhold i 1700-tallet og kongen af Danmarks position her er uhyre komplicerede og kan ikke sættes på nogen kort formel. Og da slet ikke i en film-

tekst. Så betegnelsen koloni om Altona i filmen er en forståelig løsning, der kan tjene til at understrege, at området hørte til den danske konges rige og lande uden derved direkte at være en del af kongeriget Danmark. Men nogen særlig god eller præcis løsning er det ikke.

Sagen var den, at den danske stat foruden det nuværende kongerige ved navn Danmark tillige bestod af en række territorier, både i Skandinavien, i Nordatlanten, i Nordtyskland og i Østersøområdet, samt små besiddelser i troperne i Indien, Afrika og Caribien. At der hørte forskellige territorier med til en stat som den danske, var reglen snarere end undtagelsen. Og som det er blevet belyst i kapitel 1, kan nogle af disse territorier betragtes som bilande, andre ikke; nogle var bilande, og nogle blev behandlet, som om de var kolonier, selv om de strengt taget ikke var det, ligesom disse forhold vekslede over

tid. For at forstå koloniernes og bilandenes rolle i helheden og den status, disse områder havde i den danske stat, lønner det sig at se nærmere på alle de forskellige typer af territorier, som staten bestod af, og dernæst, hvordan kolonierne skal indplaceres i spektret.

Det danske monarki, der i 1620 erhvervede sin første tropekoloni, Tranquebar i Indien, var en sammensat stat, blandt historikere ikke sjældent kaldet en konglomeratstat. Den bestod af en række indbyrdes meget forskellige territorier, både med hensyn til statsretlige og forfatningsmæssige forhold, lovgivning og administration såvel som de stedlige befolkningers sprog, erhverv og sociale forhold. Men også for de forskellige befolkningssgrupper inden for hvert territorium gjaldt forskellige regler og love, afhængigt af om man f.eks. var bonde eller adelsmand, eller om man boede i byen eller i landdistrikterne.

Kongerigerne og de norske bilande

Kernelandet i denne konglomeratstat var kongeriget Danmark, der indtil 1658 også omfattede Skåne, Halland og Blekinge. Disse provinser, der udgjorde ca. en tredjedel af kongerigets areal, var fuldgode dele af Danmark på linje med f.eks. Fyn eller Sjælland. Kongeriget Danmark var et landbrugsland, over 80 procent af befolkningen boede på landet. Jorden blev dyrket af fæstebønder, som ikke ejede deres egen jord, men havde den i fæste, dvs. nærmest i leje, af den lokale godsejer. Arbejdet på godsejrens jorder og til en vis grad med hans dy-

rehold blev udført af fæstebønderne eller deres karle som hoveri, der var en anden del af betalingen for lejen af fæstejord.

Byerne, købstæderne, i kongeriget Danmark var generelt ikke særligt store og fungerede mestendels som servicested for landbrugserhvervet. Her kunne bønderne afsætte deres eventuelle overskudsproduktion, og her kunne de købe vigtige produkter, som de ikke selv kunne fremstille, f.eks. jern til landbrugsredskaber eller salt. De fleste købstæder lå ved havet, således at landbrugsprodukter ikke afgav fra de lokale bønder, men også fra de lokale godsejere, kunne udskibes herfra. Byen København var allerede dengang overdimensioneret stor i forhold til landets øvrige byer. Det skyldtes dels, at den var hovedstad ikke blot for kongeriget Danmark, men for hele den sammensatte stat, dels at en række statslige institutioner som hoffet, centraladministrationen, universitetet, flåden og en stor del af hæren med tiden havde fået sæde her, hvilket medvirkede til at skabe øgede omsætnings- og erhvervsmuligheder i byen og dermed yderligere forøge indbyggertallet.

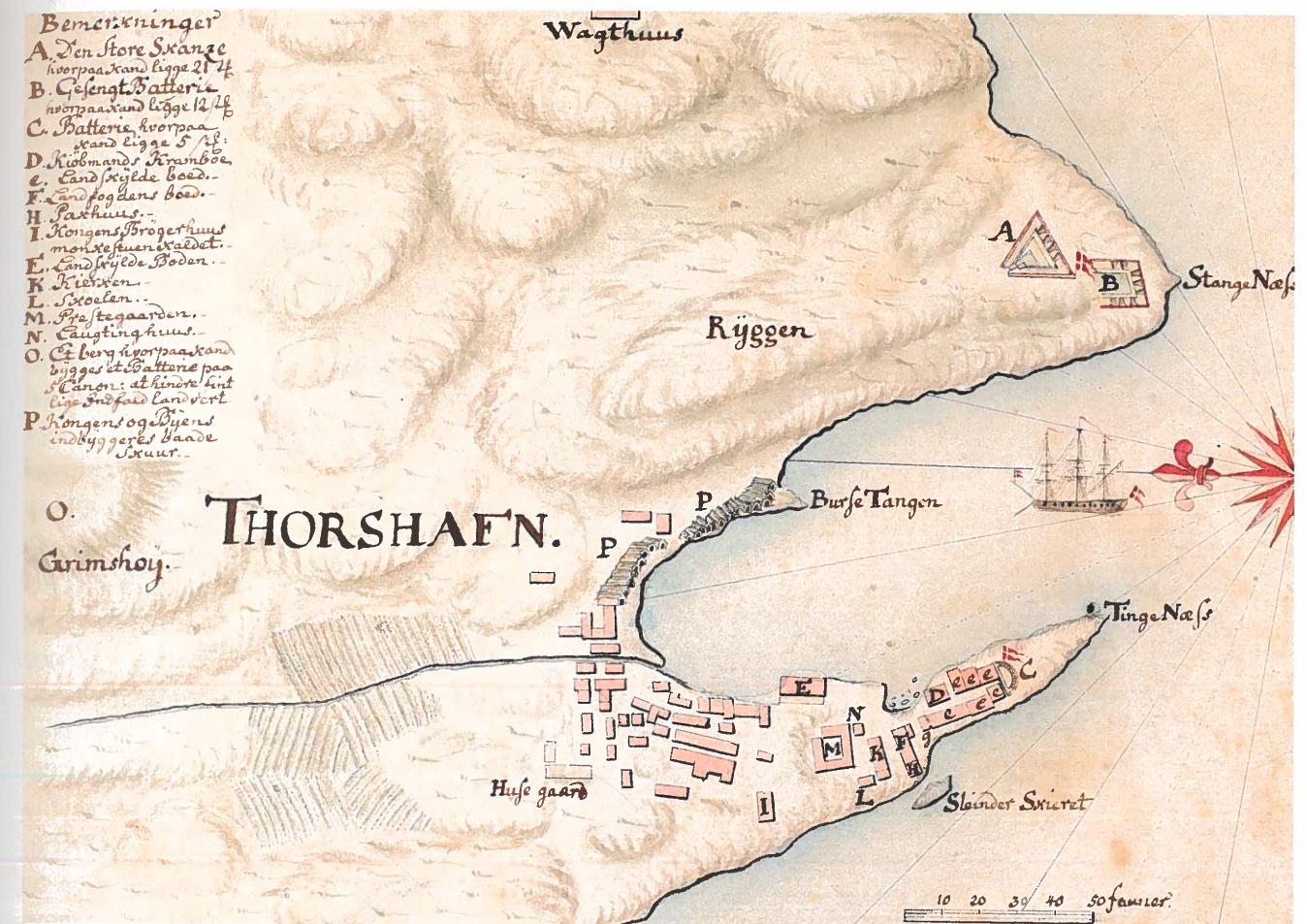
Norge var et eget kongerige, som siden 1380 havde haft kongefællesskab med kongeriget Danmark. Denne dansk-norske union var i sin tid blevet til ved arv; Danmark havde ikke erobret Norge. Dette kongerige omfattede foruden det nuværende Norge de midtsvenske landskaber Härjedalen og Jämtland samt tillige provinsen Bohuslen nord for det nuværende Göteborg. Disse områder blev imidlertid afstået til Sverige i henholdsvis 1645 og 1658.

Norge var geografisk set i høj grad Danmarks modsætning. Mens Danmark var

DEN DANSKE KONGES RIGER OG LANDE



Konglomeratstaten Danmark-Norge i første del af 1600-tallet.
Kort tegnet af Per Jørgensen.



fladt, var Norge kendetegnet ved fjelde. Landbrugsjorden i Norge lå mere spredt, hvilket forhindrede dannelsen af store adelsgodser som i Danmark. Norske bønder var derfor langt friere stillede end deres danske standsfæller, ofte ejede de deres jord selv, og hvis de havde den til leje, så var det på forretningsmæssige vilkår uden de tilknyttede feudale pligter, som kendetegnede danske fæstebønders forhold. Norge havde en lang kyststrækning, og erhverv som søfart og fiskeri spillede derfor en langt større rolle her end i Danmark. Flåden, der som nævnt havde sit

hovedkvarter i København, blev i høj grad bemandedet med søvante matroser fra Norge. I Norge var der flere byer, som i indbyggertal overgik de danske købstæder, men ingen kom over eller bare tilnærmedesvis på siden af København. Norges geografi betød også, at erhverv som skovbrug, tømmerproduktion og minedrift spillede en vigtig rolle.

Norge blev styret fra København, centraladministrationen her havde også Norge som ansvarsområde. Dog var der i hvert fald i perioder en statholder, udsendt af kongen, men Norge vedblev at

Tórshavn i begyndelsen af 1700-tallet. Færerne betyder Færeørne, og hovederhvervet her var færgeholt. Fiskeri blev først meget sent et vigtigt erhverv. Indtil 1856 var al handel med øerne underlagt et monopol, enten statsligt eller ved private forpagtere, hvilket bidrog til at isolere dem fra omverdenen.

Det Kongelige Bibliotek.



Nordboere med kjortel og strudhætte. Disse træfigurer skåret af inuit viser, at nordboerne og inuitbefolkningen har været i kontakt med hinanden. Kontakterne var dog langt fra altid fredelige.
Nationalmuseet.

blive forvaltet af centraladministrationen i København. Statholderne, der som oftest blev rekrutteret blandt danske adelsmænd, blev ikke vicekonger, som nogle af dem yndede at kalde sig, men havde i virkeligheden ofte ret begrænsede beføjelser. Nogle statholderpersonligheder var imidlertid mere dynamiske, handlekraftige og initiativrige end andre og derved i stand til at skaffe Norge større fordele.

Ved reformationen var Norges statsretlige status i 1537 blevet ændret fra at være et kongerige med samme konge som kongeriget Danmark til, at Norge fra nu af "ikke skal være eller kaldes et eget kongerige, men være en del af Danmarks rige". Norge var altså blevet en provins, indlemmet i Danmark, i hvert fald formelt set. Der er dog strid om, hvad denne ændring i Norges status egentlig indebar, og hvorfor den blev gennemført. Der er blevet argumenteret for, at ændringen i Norges status skete af udenrigs- og sikkerheds-politiske grunde: Norges fortsatte tilhørssforhold til den danske konges riger og lande var truet, og bestemmelsen handlede derfor om at knytte Norge så tæt til staten som muligt. Uanset hvad vedblev Norge at have sine egne love og sine traditionelle særegne lokale administrative og retlige strukturer, ligesom bondebefolningens forhold forblev uændrede. Aleine det forhold, at Norge i perioder havde statholder, var en understregning af, at Norge trods statsretlige formalia netop var forskelligt fra Danmark og underordnet dette rige, der ikke havde nogen statholder. Og når Norge i andre perioder netop ikke havde nogen statholder, men blev forvaltet direkte fra København, tjente det til at understrege Norges status som en ligestillet provins.

Tilbage i middelalderen havde der eksisteret et særegent norsk sprog, men det var forsvundet i løbet af tiden sammen med Danmark. Befolkningen i Norge talte da nok norsk i diverse dialektafskygninger, men norsk eksisterede ikke som skriftsprog, her brugtes dansk, ligesom en række embedsmænd, officerer og

erhvervsfolk fra Danmark slog sig ned i Norge og medvirkede til at gøre det danske sprog dominerende.

Da Norge tilbage i 1380 var kommet i union med Danmark, var de tre norske bialande, Island, Færøerne og Grønland, fulgt med. Island og Færøerne blev begge styret af kongens hovedsmand, altid en østrofficer, uden at statsmagten greb ind i de lokale forhold. Island havde en landbrugsøkonomi med fæstebønder, som lejede deres jord af medlemmerne af en lokal elite, der samtidig var kongens embedsmænd. Færøernes økonomi var dengang baseret på færehold, hvilket giver øerne deres navn. Island havde sit eget skriftsprog og egen lovgivning, hvorimod der ikke fandtes noget færøsk skriftsprog og næppe heller noget egentligt samlet færøsk talesprog, højest forskellige dialekter. Handelen på Island blev fra 1500-tallet varetaget af et monopol, der enten var forlenet til en privatmand eller fra 1619 af et kompagni med sæde i København, altså meget lig forvaltningen af de danske tropekolonier. Færøerne blev i perioden 1655-1708 bortforpagtet til en dansk adelsfamilie, og fra 1709 blev handelen, både eksport og import, monopoliseret af den danske krone.

Grønland havde været befolket af efterkommere af indvandrere fra Norge, de såkaldte nordboer, der havde levet af landbrug. Men forværrede klimaforhold i senmiddelalderen gjorde landbrug i Grønland umuligt, smalhals og sygdomme hærgede, ligesom der i stigende grad var opstået konflikter med inuitbefolkningen. Samtidig var forbindelserne til Norge blevet færre, og engang i anden halvdel af 1400-tallet forsvandt den nor-

diske befolkning fra Grønland, hvad enten den uddøde eller udvandrede. Der var således ikke længere nogen forbindelse mellem Grønland og kongen i København, men ikke desto mindre hævdede kongen fortsat sin overhøjhed over landet, hvilket fra 1665 fremgik af, at rigs-våbenet fik tilføjet et felt med isbjørnen, symbolet på Grønland.

Hertugdømmerne Slesvig og Holsten

Hertugdømmerne Slesvig og Holsten havde meget til fælles, men statsretligt adskilte de sig dog også fra hinanden på vigtige punkter. Slesvig havde oprindelig været en del af kongeriget Danmark, men var blevet et særskilt hertugdømme i løbet af middelalderen. Holsten var ligeledes et hertugdømme, og det var modsat Slesvig en del af Det Tysk-romerske Rige, som nævnt indledningsvis. Dette var en løs sammenslutning af store, mellemstore og små tyske stater og bystater, i alt et sted mellem tre og fire hundrede, der nok havde deres egne regerende fyrster eller bystyrer, men som stod i lensforhold til den tysk-romerske kejser. Ganske vist var der grænser for, hvor meget kejseren i det fjerne Prag og Wien kunne blande sig i interne holstenske forhold, men ikke desto mindre betød forholdet til Det Tysk-romerske Rige, at Holsten stod under en række tyske rigsinstitutioner. Således kunne domme fra Holsten appelleres til rigsomfattende retsinstanser, ligesom hertugen som tysk fyrste var repræsenteret i en anden tysk rigsomfattende institution: rigsdagen.



Sandstensplade fra fæstningen Rendsborg. *Eidora Romani Terminus Imperii* betyder: Ejderen, Det (Tysk-) romerske Riges ende. Ejderen var grænseflod mellem Slesvig og Holsten, og sidstnævnte var således en del af Det Tysk-romerske Rige, hvad Slesvig ikke var. Ikke desto mindre var båndene mellem de to hertugdømmer stærke. Nationalmuseet, Tøjhusmuseet.

Holsten – et af den danske konges riger og lande – hørte således under en fremmed fyrstes, den tyske kejsers, overhøjhed. Men forholdene i Hertugdømmerne var endnu mere komplicerede end som så. Både Slesvig og Holsten var landbrugsområder med en stærk adel, der havde fæstebønder under sig. Forholdene for Hertugdømmernes fæstebønder var ofte præget af hårdere kår end for de danske fæstebonders vedkommende, mens adelen stod tilsvarende stærkere end sine danske kolleger. Det blev så meget desto mere tydeligt, efter at adelen i kongeriget Danmark mistede sine politiske privilegier ved enevældens indførelse i 1660.

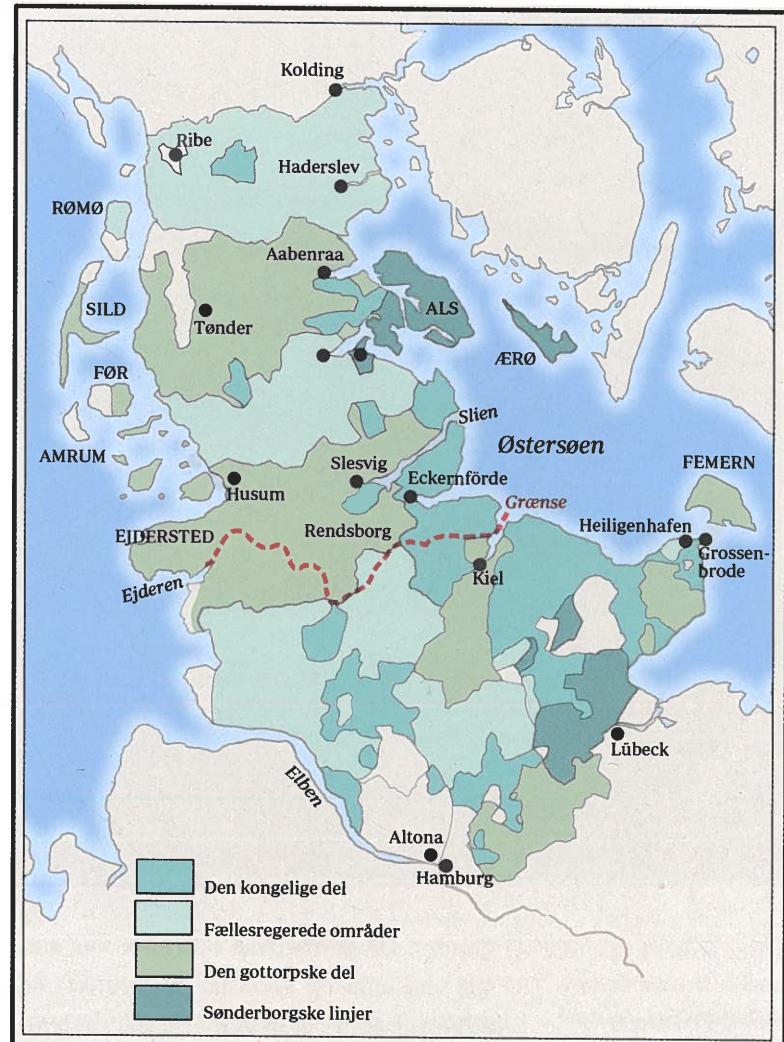
Selv om de to hertugdømmer statsretligt adskilte sig fra hinanden, var adelen i de to hertugdømmer tidligt tæt forbundne. I 1460 havde adelen valgt kongen af Danmark til regerende hertug af Slesvig og regerende greve af Holsten – Holsten blev først ophøjet til hertugdømme i 1474

– på den betingelse, som blev nedfældet på plattysk i det såkaldte Ribebrev, ”det se bliven ewich tosamende ungedelt”, dvs. at Slesvig og Holsten for altid skulle høre sammen i en realunion, også selv om Holsten modsat Slesvig hørte under den tyske kejsers overhøjhed. Kongen af Danmark måtte således ikke knytte Slesvig tættere til kongeriget, end Holsten var. Adelen i de to områder havde godser begge steder og var derfor interesseret i en sådan ordning.

Slesvig og Holsten var altså to hertugdømmer i en realunion med den danske konge som deres hertug. Imidlertid blev Hertugdømmerne ved flere lejligheder, nemlig i 1481, 1544 og 1581-82, delt mellem den danske konge og hans yngre brødre. Årsagen var problemet med at finde en standsmæssigt passende måde at forsørge yngre fyrstesønner på. Hertugdømmerne blev således opdelt i mindre distrikter, hvoraf indtægterne fra bøndergodset skulle øremærkes hver småhertug, og for at sikre hver af dem så ligelige indtægter som muligt, blev hver hertugs distrikter spredt på kryds og tværs rundtom i begge hertugdømmer. Ikke desto mindre var Slesvig og Holsten fortsat to og kun to hertugdømmer. Det, der blev delt, var hertugmyndigheden og skatteindtægterne fra Hertugdømmerne. Man kan udtrykke det således, at der var mere end én hertug til at udøve myndigheden som hertug. Hertugen af Slesvig (alle dem, der havde myndigheden som hertug) stod i vasalforhold til kongen af Danmark, og i sin egenskab af hertug af Slesvig stod den danske konge således i vasalforhold til dig selv. I Holsten var det derimod den tyske kejser, som in-

dehaverne af hertugmyndigheden stod i vasalforhold til. Adelen lagde som nævnt megen vægt på Hertugdømmernes samhørighed og udelelighed, og i forbindelse med delingen 1581-82, der blev den sidste af sin art, lykkedes det den at få gennemtrumfet, at hertug Hans den Yngre af Slesvig-Holsten-Sønderborg nok fik del i skatteindtægterne, men ikke fik noget at skulle have sagt i hertugernes fælles styre af Hertugdømmerne. Med andre ord blev han nærmest en godsejer, om end med ekstraordinære ressourcer og prestige. I flere tilfælde blev de forskellige hertugdistrikter ved en småhertugs død yderligere opdelt mellem hans sønner. I mange tilfælde uddøde disse småhertugslægter, eller deres hertugdistrikter gik fallit og hjemfaldt derved til den danske krone.

Den ældste og største af hertugslægterne fik dog – i hvert fald for en tid – en betydelig stærkere magtstilling, og det i en grad, så den blev et problem for den danske stat. Denne hertugslægt havde sin hovedresidens på Gottorp Slot uden for byen Slesvig og kaldes derfor gottorperne. I løbet af Christian IV's lange regeringstid kom gottorperne i stigende grad på kant med den danske konge. De følte sig svigtet af ham, fordi de havde oplevet fjendtlige besættelser af deres territorier flere gange, uden at deres overherre, kongen af Danmark, havde kunnet beskytte dem. Det voksende modsætningsforhold førte til, at gottorperne under Svenskekrigene 1657-60 gjorde fælles sag med svenskerne mod Danmark, og ved den svenske sejr blev de belønnet. Således fik hertugen af Gottorp tildelt fuld suverænitet og blev løst fra sine forpligtelser over for sin over-



herre, kongen af Danmark. Med andre ord blev hertugen af Gottorp en selvstændig, suveræn fyrste. Dog kun i Slesvig, i Holsten stod han og andre hertuger fortsat i vasalforhold til den tyske kejser.

Områder af Tyskland og Østersøkysten

Med Gottorp havde den danske stat fået en småfyrste inden for sine grænser, der var suveræn og allieret med Danmarks

De interne grænse- og myndighedsforhold i Hertugdømmerne var overordentlig kompliceret, men de synes at have kunnet fungere i praksis. Hvordan hverdagen for befolkningen i dette territorielle kludetæppe var, er ikke i særligt stort omfang blevet undersøgt. Kort tegnet af Per Jørgensen.



Hertug Frederik III med familie i den gamle have på Gottorp Slot, der ses i baggrunden. Den gren af den danske kongefamilie, der havde Gottorp Slot ved byen Slesvig som hovedresidens, blev i løbet af 1600- og 1700-tallet et alvorligt sikkerhedspolitisk problem for det danske rige, idet gottorperne støttede rigets fjender og af disse blev belønnet for dette. Maleri af Julius Strachen, ca. 1637-38. akg-images/Scapix.

fjender. De gottorpske områder var ganske vist små og spredte, og militært set udgjorde de ikke nogen trussel, men ville tværtimod uden storre besvær kunne nedkæmpes og besættes af den danske konges hær. Problemet var, at gottorperne var nært indgiftede i det svenske kongehushus og senere i den russiske zarfamilie, således at en ensidig dansk aktion mod Gottorp øjeblikkelig ville få meget alvorlige internationale konsekvenser. Dette sikkerhedsproblem lod sig kun løse gennem lange og seje internationale forhandlinger. I 1721 blev de gottorpske dele af Slesvig, men ikke af Holsten, inkorporeret under den danske krone, og endelig – efter

at det i 1762 havde været meget tæt på at komme til krig mellem den danske stat og Rusland over det gottorpske spørgsmål – blev de gottorpske dele af Holsten i 1772 ved et mageskifte overdraget til kongen af Danmark til gengæld for grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst.

Disse grevskaber lå i det nuværende Tyskland i området nordvest for Bremen og var den danske kongefamilies, oldenborgernes, oprindelige hjemland. De var i 1667 kommet ind under den danske kronen gennem arv. Nogen videre integration i den danske stat blev disse områder ikke udsat for. De fik i høj grad lov til at beholde deres sociale, retlige og administrati-

ve strukturer. Som statholdere blev der ofte udnævnt folk, der var faldet i unåde ved hoffet i København, og som derfor ikke var i nogen position til at gennemføre omfattende og indgribende reformer i disse grevskaber, som i øvrigt mellem 1711 og 1731 havde været pantsat til kurfyrsten af Hannover. Men de hørte med til kongens riger og lande.

I middelalderen havde Estland hørt under Danmark, men det var længe siden. I 1583 erhvervedes derimod øen Øsel ud for Estlands kyst, der blev indlemmet i den danske konges riger og lande og var et vigtigt støttepunkt for kongens bestræbelser på at fremme dansk handel og overhøjhed i Østersøområdet. Samme funktion havde øen Gotland, som var blevet erobret af Danmark i 1361. Men efter nederlaget i den såkaldte Torstenssonskrig, 1643-45, måtte Danmark afstå disse til Østersøer til Sverige.

Trots op til flere revanchekrige lykkedes det som bekendt aldrig at generobre hverken Øsel eller Gotland endslige de østensundske provinser Skåne, Halland og Blekinge. Det vil sige, det var nok lykkedes at erobre land fra Sverige under Skånske Krig, 1675-79, men efter krigen havde stormagterne grebet ind og diktet fredsvilkårene, således at Danmark nægt måtte returnere de erobrede områder til Sverige. Lidt større held havde man fra dansk side, da det under Store Nordiske Krig, 1700-21, i 1715-16 lykkedes at erobre den nordtyske by Wismar samt øen Rügen og provinsen Vorpommern, der alle indtil da havde hørt til den svenske konges besiddelser. Der var ikke blot tale om en militær besættelse; tværtimod blev der udnævnt en general-



guvernør og opbygget en civilforvaltning. Alt tydede altså på, at Frederik IV og hans rådgivere søgte at indlemme disse områder i kongens riger og lande. Når det ikke skete, var det nok en gang pga. stormagternes krav: De forlangte, at Danmark ved den dansk-svenske fredsslutning på Frederiksborg i 1720 skulle tilbagelevere disse områder til Sverige.

Foruden de områder, der på forskellig vis indgik i den danske konges territorier, var der til tider også områder, som om ikke direkte indgik i riget så dog blev kontrolleret af kongen af Danmark, nemlig de

Den danske konge havde betydelige territorier i Nordtyskland og var indtil begyndelsen af 1800-tallet en stærk og betydelig politisk medspiller her. Over for de mange små tyske fyrstendømmer optrådte Danmark som en regional stormagt. Kort tegnet af Per Jørgensen.



såkaldte sekulariserede bispedømmer i Tyskland. Disse småstater havde før reformationen været regeret af en biskop, som foruden at være kirkelig leder tillige var statsoverhoved. Efter reformationen blev bispernes kirkelige og verdslige magt adskilt, så den fra nu af blev udøvet af hver sin person. Det var de lokale domkapitler, der valgte statsoverhovederne (fyrstebiskopperne) her. En post som fyrstebiskop ansås for en værdig og passende måde at forsørge yngre kongesønner på, og flere danske konger udfoldede store bestræbelser på at få deres brødre og yngre sønner indsat som fyrstebiskopper i de sekulariserede bispedømmer rundtom i Nordtyskland. Foruden at deres forsørgelse herved kunne sikres, var det en fordel, at sådanne områder i den danske stats nærområder blev regeret om ikke af den danske konge selv, så af personer, hvis loyalitet han kunne regne med. Fyrstebispedømmernes beliggenhed kunne være af vigtig betydning for at hindre en fjendtlig invasion op gennem Hertugdømmerne og Jylland.

I 1603 blev Christian IV's yngre bror, Ulrik, således regerende fyrstebiskop i Schwerin, og ved sin død i 1624 blev han efterfulgt på posten af Christian IV's søn, der også hed Ulrik. Da denne da var 13 år gammel, blev det til at begynde med under en formynderregering. Men ved fredsslutningen efter den såkaldte Kejserkrig, 1625-29 mod den tyske kejser, hvor Christian IV havde lidt nederlag, måtte Ulrik afstå sit bispedømme, og senere diplomatiske forsøg på at generhverve det var forgæves. Også en anden søn søgte Christian IV at skaffe passende forsørgelse, nemlig hertug Frederik, den senere kong Frederik

III. I 1621 fik Frederik lovning på ærkestiftet Bremen, året efter tillige på ærkestiftets nabo, bispedømmet Verden og i 1624 tillige på Halberstadt. Men i lighed med Schwerin Stift gik også disse stifter tabt for Frederik som følge af fredsslutningen i 1629. I 1634, da Sverige havde modgang i Trediveårskrigen på krigsskuepladsen i Tyskland og derfor havde brug for dansk velvilje, blev han så fyrsteærkebiskop i Bremen og det følgende år tillige fyrstebiskop i Verden. Men dette varede heller ikke ved. Torstenssonkrigen med Sverige 1643-45 førte til svensk besættelse og senere til afståelse af disse stifter, og senere forsøg på at generhverve dem ad forhandlingsvejen førte ikke til noget. Under Store Nordiske Krig lykkedes det imidlertid Danmark at erobre Bremen og Verden fra svenskerne i 1712, men allerede i 1715 blev de overdraget til kurfyrstendømmet Hannover mod betaling.

Kolonierne i troperne

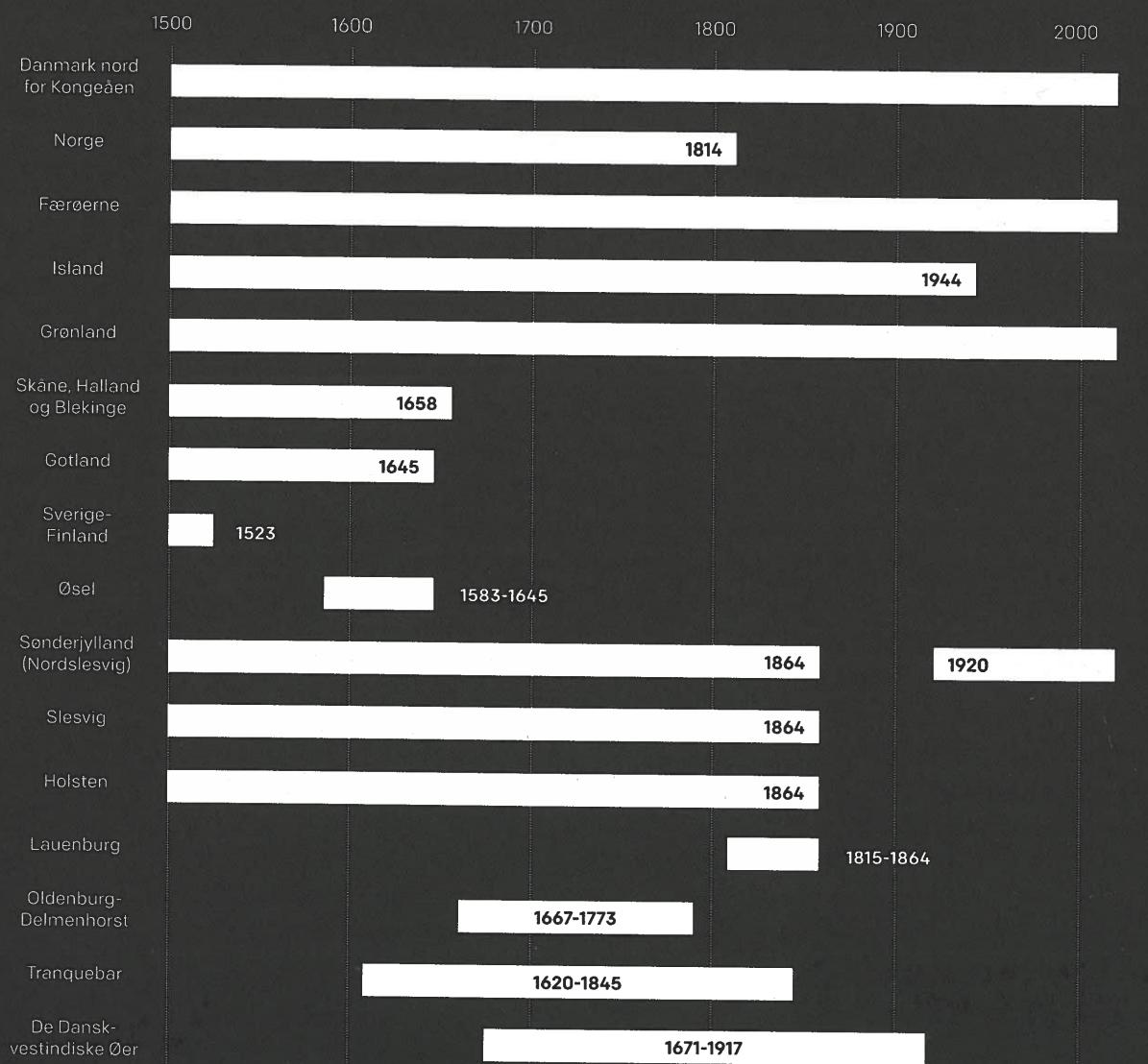
Tropekolonierne i Indien, Afrika og Vestindien blev først relativt sent en del af den danske konges riger og lande. Tranquebar i Indien syd for Madras blev erhvervet i Christian IV's navn i 1620, og i 1755 blev der desuden til de danske besiddelser i Indien tilføjet et område omkring Serampore i Bengalens nord for Calcutta, kaldet Frederiksnaore, foruden et par mindre handelsstationer, som man kaldte loger, samt øgruppen Nicobarerne i Det Indiske Ocean. I Caribien, i samtiden kaldet Vestindien, erhvervede Vestindisk Kompagni, der var et privat firma, selv om det i praksis var statsunderstøt-

Hertug Ulrik blev via sin far, Christian IV's, indflydelse i 1624 valgt til fyrstebiskop af Schwerin. Derved blev han sikret standsmæssig forsørgelse og hans far indflydelse i Nordtyskland. Det varede dog kun til 1629, hvor han efter nederlaget i Kejserkrigen måtte afstå det igen.

Maleri af ubekendt kunstner. Foto: ubekendt. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

HVAD HØRTE TIL DANMARK HVORNÅR?

Danmarks status har skiftet fra 1500 til i dag, i takt med at de danske riger og lande er blevet stadig færre. Hvordan udviklingen er forløbet, fremgår tydeligt af en grafisk oversigt.



tet og på anden måde statsprivilegeret, i 1672 øen St. Thomas, i 1718 overtog det, der siden 1674 hed Vestindisk-guineisk Kompagni, tillige naboøen St. Jan, og endelig købte det i 1733 den nærliggende og frugtbare ø St. Croix af Frankrig.

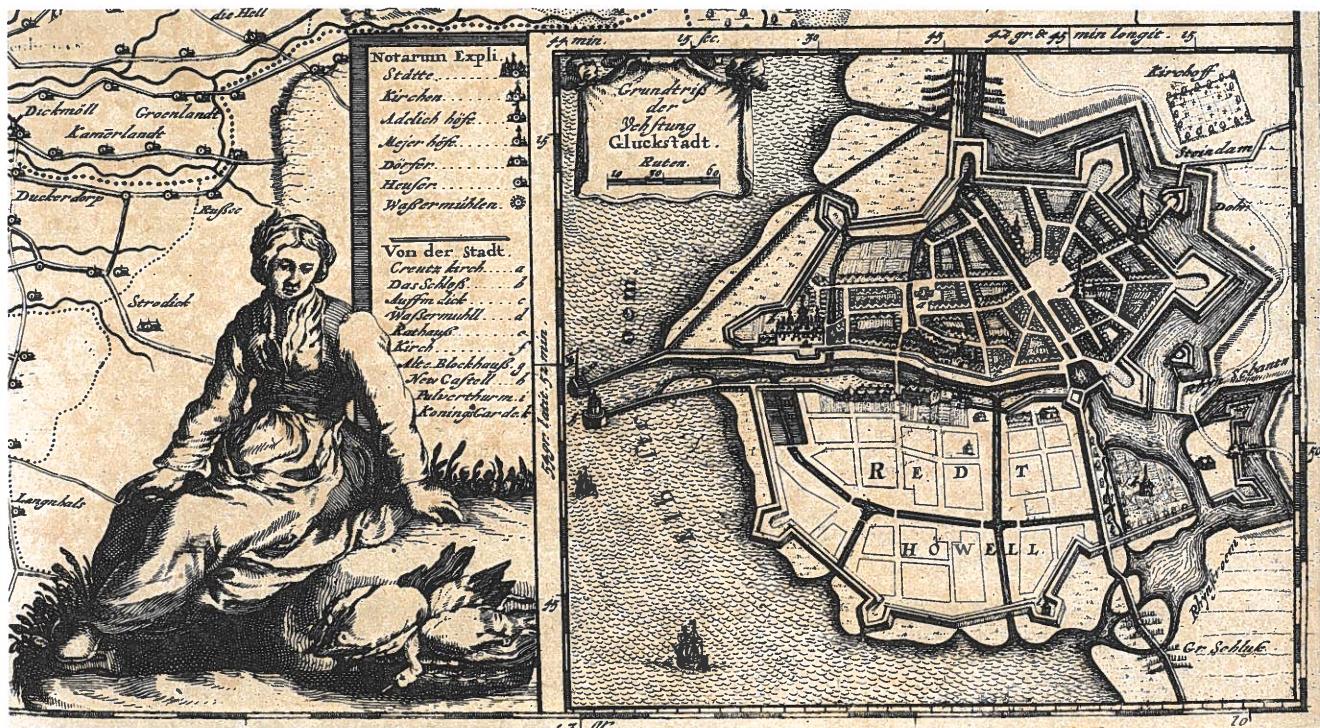
Den danske besiddelse på Guldkysten i Afrika, i samtidens kaldet Guinea, i dag en del af Ghana, var blevet erhvervet af et kompagni med hjemsted i Glückstadt i 1659. Således var de danske kolonier i Indien kongens ejendom, som ganske vist blev administreret gennem et handelskompagni, mens kolonierne i Afrika og Vestindien ikke alene blev administreret af et privat kompagni, men tillige var dettes ejendom, selv om kompagniet nød kraftig statslig støtte. Det blev der imidlertid ændret på 1754-55, hvor staten overtog samtlige Vestindisk-guineisk Kompagnis aktiver og passiver og indløste aktierne i det. Herefter blev handelen på disse kolonier givet fri for alle kongens undersætter. Samme udvikling fulgte senere i Indien, hvor handelen blev givet fri i 1772 og staten selv overtog forvaltningen fem år senere. Statsovertagelsen var en logisk konsekvens af handelens frigivelse: Hvis der skulle være fri konkurrence, nyttede det ikke, at havne- og pakhusanlæg og andre arealer var ejet af én bestemt konkurrent, kompagniet. Dette ville skade andre konkurrenters mulighed for at gøre sig gældende.

Mange, vidtspredte og uensartede territorier

Den danske konges riger og lande var således mange, både store og små, geografisk vidstrakte og vidtspredte, og dertil

sprogligt, befolknings- og erhvervsmæsigt, socialt, administrativt, forfatningsmæsigt og statsretligt overordentlig uensartede. Nogle blev styret direkte fra København, andre via en statholder, i visse områder var kongen af Danmark hertug, i visse perioder blev hertugmyndigheden udøvet i fællesskab af flere hertuger, visse hertugdømmer var dele af Det Tysk-romerske Rige, visse områder, der blev henregnet til den danske konges riger og lande, var regeret indirekte, nemlig af en af kongens sønner eller andre slægtninge. I nogle kolonier blev magten udøvet af et privat handelskompagni, mens andre kolonier indtil midten af 1700-tallet formelt var et privat firmas ejendom og slet ikke kongens. Men som det vil vise sig, blev kompagniformen også anvendt til at administrere andre dele af kongens riger og lande: Det gjaldt Island, Færøerne og Grønland, der var gamle norske bilande, og det gjaldt også Finnmarken, som var en del af selve kongeriget Norge.

Der blev endnu ikke fra centralt hold gjort forsøg på at centralisere og ensrette de meget forskelligartede forhold i kongens riger og lande. Kun på ét punkt blev der krævet og aktivt gennemført uniformitet, nemlig hvad angik religion: Enhver undersåt skulle tilhøre statskirken, den evangelisk-lutherske lære var eneste tilladte religion. Kravet om religiøs uniformitet blev anset for nødvendigt for samfundets og statens sammenhængskraft. Den vægt, der blev lagt på religiøs uniformitet, illustreres af, at de eneste gange i løbet af de mere end 550 år, Island hørte under den danske konges riger og lande, hvor der blev sendt militærstyrker til Island,



Glückstadt ved Elben blev grundlagt af Christian IV i 1616. Den skulle dels være konkurrent til handelsbyen Hamborg, dels være en fæstning til værn mod fjendtlige invasioner sydfra.

Efter C. Danckwerth: *Neue Landesbeschreibung der zwey Herzogthümer ...* 1652. Det Kongelige Bibliotek.

var i 1541 for at gennemvinge reformationen og i 1551, hvor islændingene havde gjort oprør og genindført katolicismen.

Der fandtes ganske vistinden for riget visse religiøse mindretal, såsom katolikker, reformerte og jøder, men de havde fået tilladelse til at slå sig ned ved en særlig kongelig nådesakt, de havde ikke noget krav at kunne gøre gældende. Når de var blevet tilstået adgang, var det, fordi de blev anset for erhvervsmæssigt nyttige og værdifulde, og de var underlagt strenge begrænsninger. Således måtte de kun bo i udvalgte byer – hovedstaden København og de nyanlagte fæstningsbyer Fredericia i Jylland og Glückstadt i Holsten, og det var dem strengt forbudt at missionere. I Grønland, som kongen hævdede overhøjheden på, men som man i praksis ikke havde forbindelse til, kunne kravet

om den lutherske tro selvfolgelig endnu ikke håndhæves. Og når det gælder kolonierne i troperne, som senere blev erhvervet, gjaldt det, at kravet om uniformitet i religiøs henseende ikke blev håndhævet. I Indien gjaldt det snarere tværtom, at man bevidst søgte at tiltrække undersætter af alle mulige religiøse overbevisninger for at gavne handelen. Så selv om tropeskolonierne måske på mange områder ikke adskilte sig så meget fra kongens øvrige, meget heterogene territorier, var der alligevel en markant forskel her.

Europæisk mellemmagt i tilbagegang

Den danske konges vidstrakte territorier betød, at han kunne gøre sin magt gældende i hele Nordatlanten, hvor der også

blev udfoldet aktivitet fra hollandske, engelske, skotske, franske og spanske handels- og fiskefartøjers side, som kongen derfor måtte hævde sin overhøjhed over for. Ligeledes var den danske stat en dominerende magt på Den Skandinaviske Halvø, om end i stigende konkurrence med Sverige, og i videre forstand i Østersøområdet med Øsel og Visby som vigtige støttepunkter. Ikke mindst var det vigtigt, at al ind- og udførsel af varer fra dette område måtte passere gennem det snævre Øresund, hvor der blev opkraevet sundtold i Helsingør, som gik direkte i kongens egen kasse. Østersøherredømmet blev imidlertid udfordret fra svensk side; de mange dansk-svenske krige i 1600-tallet handlede i høj grad om dette, og krigene betød, at Danmarks position som Østersøområdets suverænt dominerende magt efterhånden gik fløjen.

Også i Nordtyskland var Christian IV en dominerende faktor. Som hertug af Holsten var han som nævnt også tysk rigsbyrste, og i kraft af sin brors og sine yngre sønners besiddelse af forskellige fyrstebispesdommer havde han derigenem indirekte et stort ord at skulle have sagt – så længe det varede. Men selv uden kontrol over disse bispedømmer var Christian IV og de fleste danske konger før ham en dominerende figur i sit nærområde i Nordtyskland. Hvis man kigger i historiebøger om de nordtyske småbyrstdømmer og bystater, der tidligere indgik i Det Tysk-romerske Rige, og i registret bagi slår op under "Dänemark", får man et billede af sit fædreland, som det kan være svært at genkende som danner. Danmark bliver her fremstillet som



en regional stormagt. De tyske småstater var små og svage, godt nok stod de i vasalforhold til den tyske kejser, men han var langt væk, hvor kongen af Danmark var langt tættere på.

Og Danmark opførte sig som en regional stormagt på en måde, som stormagter har for vane over for mindre stater. Bystaten Hamborg var velstående takket være sin handel og søfart. Den grænsede op til Holsten, og skiftende konger af Danmark ønskede at indlemme den i deres riger og lande, hvad der dog til deres ærgrelse ikke lykkedes. Til gengæld lykkedes det ved talrige lejligheder at chikane og true byen og dens handel, blandt

Christian IV. Det var i løbet af denne dynamiske konges regeringstid, at varig dansk kolonial tilstedeværelse i Indien så dagens lys. Ligeledes søgte han at styrke og udbygge dansk territorial kontroll med Nordtyskland. Det sidste havde han ikke varigt held med.

Maleri af Karel van Mander, ca. 1643. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

andet ved anlæggelsen af Altona lige over for Hamborg. Fæstningen Glückstadt spillede samme rolle. Danmarks position som regional stormagt betød imidlertid også, at der var magthavere i Nordtyskland, som søgte at opnå politisk eller militær støtte fra den danske konge, netop fordi han var en så mægtig mand. Som hertug af Holsten og dermed tysk rigs-fyrste havde kongen legitime interesser at varetage i Det Tysk-romerske Rige, ligesom Christian IV i sine velmagtsdage, det vil sige før nederlaget i Kejserkrigen, 1625-29, og senere nederlag i krigene med Sverige, var en af Europas mest velhavende fyrster og ikke mindst derfor en aktiv medspiller i europæisk storpolitik, herunder interessen for verdenshandel og dermed erhvervelse af kolonier.

Svenskekrigene

Den lange rivalisering mellem Danmark og Sverige om overherredømmet over Norden og Østersøområdet kulminerede i løbet af 1600-tallet og betød, at Sverige under Trediveårskrigen, 1618-48, blev en europæisk stormagt, mens den danske stats stilling blev svækket, om end den fortsat var relativt stærk. Og det var en følge af denne styrkelse af Sverige og svækkelse af Danmark, at det i 1658 lykkedes Sverige at erobre Skåne, Halland og Blekinge fra Danmark. Fredsslutningen efter Trediveårskrigen havde samtidig skabt en ny international orden omkring en magtbalance i Europa. Hvis en eller flere stater truede med at forrykke denne magtbalance, ledte det fra nu af til, at andre magter greb diplomatisk og militært ind for at

genoprette balancen. Det blev den danske stats redning i 1658-60, hvor svenskerne fortrød, at de ikke havde erobret hele landet, som de havde været så godt og så succesrigt i gang med i 1658. Det lykkedes da også Karl X Gustav at erobre store dele af den tilbageværende danske stats territorier, men København holdt stand og modstod en årelang belejring, og til sidst kom der også hjælp udefra, fra Holland.

Det var stormagterne England, Frankrig og især Holland, der greb ind og dikterede fredsvilkårene til både Sverige og Danmark, nemlig at Roskildefreden fra 1658 skulle opretholdes, således at Sverige ikke fik lov til at indlemme hele Danmark i Sverige, men at Danmark på sin side ikke fik Skåne, Halland og Blekinge tilbage igen. For Norges vedkommende blev afståelsen af Bohuslen gjort permanent, mens Bornholm, der forinden havde befriet sig selv fra den svenske besættelse, fik lov til at komme tilbage til Danmark. Sagten var den, at stormagterne var afhængige af en række produkter fra Østersølandene såsom korn – England og Holland kunne ikke brødføde sig selv, men var ekstremt afhængige af import – foruden tømmer, tjære og hamp (til tovværk), altså produkter af meget stor betydning for både militær og civil skibsfart. Østersøområdet var således af vital strategisk vigtighed for stormagterne, og set fra stormagternes side var det et problem, at én magt sad på begge sider af det smalle og strategisk og økonomisk stærkt betydningsfulde Øresund og således kunne iværksætte en blokade mod den internationale skibstrafik og derved tage et kvælertag på stormagterne. Derfor havde de støttet Sveri-



Karl X Gustavs march over isen på Storebælt. Denne voelige, men vellykkede militære handling førte til en katastrofal international og finansiell svækkelse af den danske stat og medvirkede til efterfølgende at bane vej for indførelsen af enevælde. Maleri af Johann Philip Lemke. Drottningholm. Foto: Hans Thorwid. © Nationalmuseum Stockholm.

ges erobring af provinserne på den anden side af Øresund. Men deres modvilje mod, at én magt beherskede begge sider af Sundet, gjaldt såvel, hvis denne magt hed Danmark, som hvis den hed Sverige. Og derfor støttede de 1658-60 Danmark imod det svenske erobringforsøg.

Den internationale magtbalance i Europa betød, at enhver dansk-svensk konflikt øjeblikkelig ville pådrage sig international interesse og kunne have al-

vorlige konsekvenser. Vist blev der også efter 1660 udkæmpet krige mellem Danmark og Sverige: Skånske Krig 1675-79, en kort krig i 1700 og dansk deltagelse i Større Nordiske Krig fra 1709 til 1720. Men disse krige var vel at mærke ikke isolerede dansk-svenske konflikter, men udløbere af stormagtskrige, hvor Danmark og Sverige befandt sig på hver sin side. Og uanset de erobringer, en af magterne måtte have gjort i disse krige, ja, så måtte man

Skåne, Halland og Blekinge udgjorde en tredjedel af kongeriget Danmarks territorium og var tillige nogle af de mest frugtbare landsdele. Afståelsen af dem betød endvidere en katastrofal strategisk forværring af Danmarks position; København blev nu frontlinjeby. Kort tegnet af Per Jørgensen.



ved fredsslutningen på stormagternes bud på et godt og artigt rømme de erobrede eller tilbageerobrede områder. Store Nordiske Krig førte imidlertid til, at Sverige mistede sin stormagtsstatus og blev reduceret til en stat, der militært set var på niveau med den danske stat, alt sammen helt efter stormagternes ønske,

der, deres mange indbyrdes uenigheder og mål til trods, havde en fælles interesse i ro i Norden. Derfor kom fredsslutningerne i 1720-21 til at indvarsle en lang periode med fravær af krig for Danmarks vedkommende. Og det lykkedes stort set for den danske stat gennem resten af 1700-tallet at holde sig neutral og i stedet

udvikle de indre ressourcer i skikkelse af samfundsmæssige forbedringer, f.eks. på landbrugets område, men også anden økonomisk og social udvikling af statens forskellige territorier. I denne sammenhæng spillede erhvervelse og udbygning af nye, tropiske kolonier en vigtig rolle.

Fra den lange fred til Københavns bombardement

I Europa generelt var 1700-tallet ikke kendtegnet ved fravær af krig, snarere tværtimod. Der blev ført mange stormagtskrige, bl.a. Syvårskrigen, 1756-63, Den Amerikanske Uafhængighedskrig 1775-83, der også havde udløbere i Europa og betydning for den internationale handel og dermed kolonirigerne, og Revolutions- og Napoleonskrigene fra 1792 til 1815. Det lykkedes indtil Napoleonskrigenes tid den danske stat ikke blot at holde sig neutral i disse internationale konflikter, men tilmed at transportere varer på skibe under det neutrale danske flag for de krigsførende magter, ikke mindst varer og kapital fra disses oversøiske kolonier. Det medvirkede i høj grad til en kraftig økonomisk vækst i Danmark, og København blev et nordeuropæisk handelscentrum af format. Perioden kaldes derfor ofte den florissante (blomstrende) handelsperiode. Her kom de oversøiske kolonier virkelig til deres ret.

Den lange fredsperiode var dog ikke ensbetydende med fravær af spænding endsige med afrustning. Tværtimod var den danske stat stærkt militariseret og havde således den næststørste hær i Europa målt per indbygger efter Preus-

sen og den næststørste flåde efter Storbritannien. Og det var især denne flåde, der var statens vigtigste aktiv i international politik i 1700-tallet, og som foruden sikkerheden i forhold til udlandet tillige betryggede både forbindelsen mellem de forskellige dele af den geografisk vidstrakte danske stat samt dennes omfattende handel og søfart.

Men "den lange fred" varede ikke evigt. Sidst i 1790'erne havde udnyttelsen af neutralitetskonjunkturerne under dansk flag nået et omfang, der begyndte at vække vrede i Storbritannien. Der forekom fra dansk side i vidt omfang direkte omgåeler af de blokader, som Storbritannien havde ladet iværksætte mod de lande, det var i krig med. Både skib, ladning, befragtere og redere var til tider slet ikke danske, men benyttede alene Dannebrog som bekvemmelighedsflag.

Fra dansk side svarede man halsstarkt igen, da Storbritannien insisterede på at inspicere danske handelsskibe for at kontrollere, om skib og ladning virkelig var danske. Dels ved at danske skibsørere fik ordre til at modsætte sig britisk inspektion, ligesom regeringen lod handelsskibene sejle i konvoj ledsaget af danske flædefartøjer. Dels ved at Danmark allierede sig med magter som Rusland, Sverige og Preussen i et såkaldt væbnet neutralitetsforbund, der i fællesskab ville hævde havenes frihed og altså modsætte sig briternes krav om inspektion af skibe og laster under dansk flag.

Det førte til et sammenstød med britiske orlogsskibe og til det britiske angreb på København den 2. april 1801, kendt som Slaget på Reden. Her måtte Danmark

København var under den florissante handelsperiode ikke bare centrum for handelen med produkter fra de danske kolonier, men tillige for handel med kolonialvarer i hele Nordeuropa.
Gouache af M. Bang, 1786. M/S Museet for Søfart.



kæmpe for det væbnede neutralitetsforbund uden hjælp fra sine allierede. Det var nemlig endnu så tidligt på året, at den russiske flåde fortsat var indefrosset, Preussen havde ingen flåde, og heller ikke fra Sverige nåede der nogen hjælp frem. En populær myte vil vide, at Danmark rent faktisk vandt slaget, men at den britiske admiral Nelson narrede den danske kronprinsregent Frederik (VI) til at tro noget andet, sådan at en dansk sejr blev spillet ham af hænde. Men det er en skrøne. Der var i virkeligheden tale om et regulært nederlag, de danske forsvarsstillinger var blevet nedkæmpet og København lagt blot for britiske bombardementer. Der blev derfor indledt våbenhvileforhandlinger under svære betingelser. Specielt Rusland var næppe til sinds at affinde sig med, at Danmark trods overmagten svigtede det væbnede neutralitetsforbund. Men da indløb der undervejs en meddelelse om, at

den russiske zar var død. Dette var et signal til en russisk udenrigspolitisk omprioritering med betydning for hele Europa, og det medvirkede til, at den danske stat slap heldigt ud af konflikten med Storbritannien – for en tid.

Den danske statsledelse søgte nu at rette ind og ikke udfordre Storbritannien i sin neutralitetsudnyttelse. At neutraliteten alligevel ikke kunne holde, og at det i 1807 på ny kom til krig med Storbritannien, skyldtes udviklingen i de internationale krigskonjunkturer, som Danmark ikke kunne stille noget op over for. Situationen i Europa omkring 1807 var den, at Napoleons Frankrig beherskede det meste af det europæiske kontinent og havde tvunget Rusland til at indgå fred, mens Storbritannien havde det ubestridte herredømme til søs. De to stormagter kunne dermed ikke slå hinanden militært og greb i den situation til økonomisk krigs-



førelse. Den danske regering blev i august 1807 stillet over for et britisk ultimatum: en alliance med Storbritannien og i den forbindelse at stille sin flåde under britisk kommando, så længe krigen varede, eller også kunne den danske stat få lov til at vedblive at være neutral, mod at man som pant stillede sin flåde til britisk disposition, indtil krigen var ovre.

Begge 'tilbud' var uacceptable for enhver suveræn stat, og man måtte desuden frygte franske repressalier i form af en militær besættelse, hvorfor kronprinsregent Frederik (VI) svarede nej. Den danske stat havde ganske vist længe frygtet at blive viklet ind i Napoleonskrigene, men det havde været et fransk angreb, man

havde forventet. Derfor var kronprinsregenten og hovedhæren stationeret i Kiel i Holsten. Et fransk indfald i Jylland måtte forekomme så meget des mere sandsynligt, som Frankrig beherskede det meste af det europæiske kontinent, således at den danske stat og Frankrig i 1807 faktisk havde fælles grænse ved Holsten.

Det britiske svar var at gå i land på Sjælland og indeslutte København. De lod dernæst byen bombardere i løbet af tre nætter i begyndelsen af september, hvorefter byen overgav sig og udleverede flåden til overmagten. Den dansk-norske fællesflåde havde været den danske stats største og vigtigste militære og udenrigspolitiske aktiv, og med tabet af den var

Slaget på Københavns Red den 2. april 1801 handlede i høj grad om, at man fra dansk side havde overudnyttet sin neutrale status til at organisere transport af kolonialvarer fra krigsførende landes kolonier under det neutrale Dannebrog i en sådan grad, at det var blevet for meget for briterne. Maleri af C. A. Lorentzen, 1802. Foto: Hans Petersen. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.



staten blevet katastrofalt svækket. Det er faktisk ikke for meget sagt, at staten med tabet af flåden i 1807 nærmest gik i oplossning. Kontakten med tropelkolonierne i Vestindien, Indien og Afrika blev afbrudt, og de to førstnævnte steder kom under britisk besættelse. Kontakten med Grønland, Island og Færøerne blev også afbrudt, hvad der var katastrofalt for disse forsyninger med livsvigtige fødevarer. Men da de nordatlantiske øer ikke havde nogen strategisk vigtig betydning, tillod

Storbritannien af humanitære hensyn en vis skibstrafik til og fra dem, dog sådan at dansk-norske skibe måtte anløbe en britisk havn på ud- og hjemvejen. Og selv forbindelsen til Norge blev vanskelig.

Norge går tabt

Britiske orlogsskibe beherskede farvandene, og det betød, at forbindelserne mellem Danmark og Norge blev om ikke afbrudt, så i hvert fald hindret og besvær-

liggjort. Norge kunne ikke brødføde sig selv, men var afhængig af import af korn fra Hertugdømmerne og Jylland. Mange kornskeibe herfra blev imidlertid opbragt af britiske krigsskibe med meget alvorlige dyrtids- og sultproblemer til følge i Norge. De britiske orlogsfartøjer patruljerede også i de indre danske farvande og var derved tillige i stand til stærkt at gøre trafikken mellem landsdelene.

Kronprins Frederik (VI) valgte efter det britiske overfald og flåderan at alliere sig med Napoleon. Dels havde de den samme fjende, dels frygtede regeringen, at Napoleon ellers ville udnytte den danske stats katastrofalt svækkede stilling til at invadere Jylland og Hertugdømmerne. Regeringen var helt på det rene med, at man ikke havde militær kapacitet til at modstå en sådan invasion, og i tilfælde af en fransk besættelse af Hertugdømmerne og Jylland ville der blive sat en stopper for al videre udskibning af korn herfra til Norge, hvilket ville have katastrofale følger for nordmændene.

Krigen førte til den ene ulykke efter den anden for den danske stat: gældsætning, et valutarisk sammenbrud i 1813, kendt som statsbankerotten, og endelig afståelse af Norge til Sverige ved freden i Kiel den 14. januar 1814. Frederik VI havde holdt fast ved allianceen med Napoleon til den bitre ende og blev derved trukket med i dennes fald. Det måtte han allerede i sin samtid og siden hen i den senere historieskrivning høre meget for. Han blev skildret som stivsindet og bundet af misforståede æresbegreber, der tvang ham til at fastholde allianceen med Napoleon på et tidspunkt, hvor det ellers måtte

stå klart for enhver, at den franske kejsers skæbne for længst var beseglet.

Vist var han næppe noget militært geni, men i Frederik VI's forhold til Napoleon må det tages med i betragtning, at hans hænder indtil 1812 var bundet pga. frygten for en fransk besættelse af Jylland og Hertugdømmerne. Efter Napoleons katastrofale nederlag i Rusland i 1812 havde Frankrig ikke længere tropper til overs til en besættelse af dansk territorium, så om ikke andet da burde der have været en rigtig god lejlighed for Frederik VI til at bryde med Napoleon og gå over til de allierede, har mange dog indvendt. Og det var han faktisk heller ikke uvillig til. Men problemet i 1812 var, at de allierede havde stærkt brug for Sverige til det endelige opgør med Napoleon, og Sverige havde for længst lagt sig fast på, hvad prisen for en sådan svensk militær medvirken skulle være, nemlig Norge. Og at de allierede accepterede det svenske krav, var man ikke uvidende om i Danmark.

Så set fra Frederik VI's synspunkt var der intet alternativ til allianceen med Napoleon. Det var ikke sådan, at Frederik VI troede på Napoleons fortsatte uovervindelighed. Derimod forestillede han sig, at krigen ville ende med en international fredskongres, hvor Napoleons Frankrig også ville være repræsenteret. Her håbede han på diplomatisk støtte fra Frankrig til at få lov til at beholde Norge. Og det forventede han, at Frankrig ville yde, såfremt Danmark vedblev at være Napoleons loyale allierede. Helt ved siden af var dette ræsonnement ikke; det er i hvert fald svært at finde noget alternativ, der kunne sikre Norges fortsatte tilhørs-

"Bombardementets rædselsfuldeste Nat m.l. 4. og 5. september". Det britiske bombardement af København i 1807, her set fra Østervold, og det efterfølgende ran af flåden markerede enden både på den florissante handelsperiode og på den danske stats stilling som mellemstor europæisk magt.

Maleri af C. W. Eckersberg, 1807. Foto: Hans Petersen. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.



forhold til den danske stat. Men Frederik VI forregnede sig som bekendt. Napoleons abdikation og genindførelsen af kongedømmet i Frankrig lå ud over, hvad han havde kunnet forestille sig ville ske.

Norge måtte altså afstås, men afstælsen kom ikke til at omfatte de gamle norske bilande, så det, der skete med Island, Færøerne og Grønland i 1814, var derfor ret beset, at de blev afstået fra Norge til Danmark. Briterne tilbagegav samtidig de tropiske kolonier til Danmark. Men ellers havde den danske stat som følge af Napoleonskrigene ikke blot mistet sin flåde, men tillige store dele af sit territorium og var økonomisk ruineret. Fra at have været en europæisk mellemmagt, lejlighedsvis en regional stormagt, var den danske stat nu blevet en småstat, der ikke selv kunne tage vare på sin egen sikkerhed militært, men alene eksisterede i kraft af andre magters nåde – en nåde, de viste, fordi det var i deres interesse, at der fandtes en dansk stat. Men det var unaegtlig et svagt grundlag at overleve på, og der fandtes da ogsåinden

for den tilbageværende danske stat en udbredt frygt for mulighederne for at overleve som selvstændig stat på langt sigt. De kolonier, man allerede havde, beholdt man foreløbigt, men landets svage og utsatte position tilsgæde ikke, at man forsøgte at udvide sine koloniale besiddelser.

De mange forskellige territorier, som hørte til den danske konges rige og lande, var aldrig blevet erhvervet efter nogen samlet, forudgående plan. Ser man bort fra kolonierne i tropene, var det tværtimod oftest sket tilfældigt, ikke sjældent gennem arv. Men det betød naturligvis ikke, at skiftende magthavere ikke var opmærksomme på de forskellige territorier, der hørte under den sammensatte stat, og på de styrke, svagheder, muligheder og trusler, de udgjorde både i sig selv og for staten som helhed. Det gjaldt både økonomisk og politisk, ja, disse to hensyn kunne ofte være tæt forbundne. Det leder os frem til nu direkte at se på kolonierne i det danske rige, deres erhvervelse og plads blandt kongens rige og lande.

Frederik VI. Under ham indtraf katastrofer som bombardementet af København og ranet af flåden i 1807, statsbankerotten 1813 og afstælsen af Norge 1814. Hvad og hvor meget han kunne have gjort for at forhindre disse ulykker, er omstridt, men uanset hvad, svækrede de varigt både staten og forholdet mellem kongen og befolkningen.

Maleri af F. C. Grøger, 1809. Foto: Lennart Larsen. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.